

XORIJIY TIL O'QITISH METODLARI: TARIXIY EKSKURS

Usmonxodjayeva Moxiraxon Abdumalikxodjayevna,
O'qituvchi, Toshkent viloyati, Chirchiq davlat pedagogika universiteti,

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy til o'qitish metodlari tarixiy taraqqiyot nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Xususan, grammatika-tarjima metodi, bevosita metod, audiolingval metod, audiovizual metod, aralash metod va kommunikativ metod kabilarning paydo bo'lishi, pedagogik imkoniyatlari va til ta'limidagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: grammatika-tarjima metodi, bevosita metod, audiolingval metod, audiovizual metod, aralash metod va kommunikativ metod.

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ЭКСКУРС

Usmonxodjaeva Moxiraxon Abdumalikxodjaevna
Преподаватель, Ташкентская область, Чирчикский государственный педагогический университет,

Аннотация: В данной статье методы преподавания иностранного языка анализируются с точки зрения исторического развития. В частности, освещены появление грамматически-переводного метода, прямого метода, аудиолингвального метода, аудиовизуального метода, смешанного метода и коммуникативного метода, педагогические возможности и значение в языковом образовании.

Ключевые слова: грамматика-переводной метод, прямой метод, аудиолингвальный метод, аудиовизуальный метод, смешанный метод и коммуникативный метод.

METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE: A HISTORICAL EXCURSION

Usmonkhodjayeva Mohirakhan Abdumalikkhodjayevna,
Teacher, Tashkent region, Chirchik State Pedagogical University

Abstract: In this article, methods of teaching a foreign language are analyzed from the point of view of historical development. In particular, the emergence of the grammar-translation method, the direct method, the audiolingual method, the audiovisual method, the mixed method and the communicative method, pedagogical possibilities and implications in language education are highlighted.

Keywords: grammar-translation method, direct method, audiolingual method, audiovisual method, mixed method and communicative method.

Kirish. Kishilik jamiyatining ajralmas va juda muhim sohalaridan biri bo'lgan xorijiy tillarni o'rganish va o'qitish globallashtirish sharoitida yanada dolzarbroq masalaga aylanib bormoqda. "Idrokli yoshlarimizning ko'pchiligi uch til egasi"[1] ekanligi o'tgan asrning ikkinchi yarmidayoq ziyoli qatlamimiz diqqat-e'tiborida bo'lganligi xorijiy til o'qitish metodikasining tarixiy genezisi va rivojlanish tadrijini tadqiq etishni taqozo etadi.

Xorijiy til o'qitish metodikasining tarixiy genezisi va rivojlanish tadriji yoritilgan adabiyotlarda metodlar tarjima, tarjimasiz, aralash va qiyosiy kabi turlarga ajratilganligini guvohi bo'lamiz. Prof. J.Jalolov ularni quyidagi turlarga ajratadi va har bir metod turi tarafdorlariga batafsil to'xtalib o'tadi[2] (1-rasm).

Sohaga oid adabiyotlar tahlilidan ayon bo'ladiki, milliy tadqiqotlarimizda xorijiy til o'qitish metodlari tarixi muayyan aspektlarda o'rganilgan bo'lib, aynan nemis tilini chet til sifatida o'qitish metodikasiga tarixiy genezisi va rivojlanish tadriji tadqiqot predmeti sifatida alohida e'tibor qaratilmagan. Bu esa bizning oldimizga mazkur bo'shliqni to'ldirish vazifasini qo'yadi.

1-rasm. Chet til o'qitish metodlari tarixi (J.Jalolov)

1-rasm. Chet til o'qitish metodlari tarixi (J.Jalolov)

Tarixan XIX asrda Yevropa gimnaziyalarida fransuz, ingliz kabi tillarni o'rganishga ehtiyoj oshib boradi. Grek, lotin kabi "qadimiy" tillarni o'rganishda asoslanilgan grammatika-tarjima metodi (GTM) ushbu davrga kelib ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan edi. Aslida "o'lik" tillarni o'rganishda urf bo'lgan mazkur metodning zamonaviy tillarni (fransuz va ingliz kabi) o'qitishda ham foydalanilishiga quyidagi sabablarni keltirish mumkin:

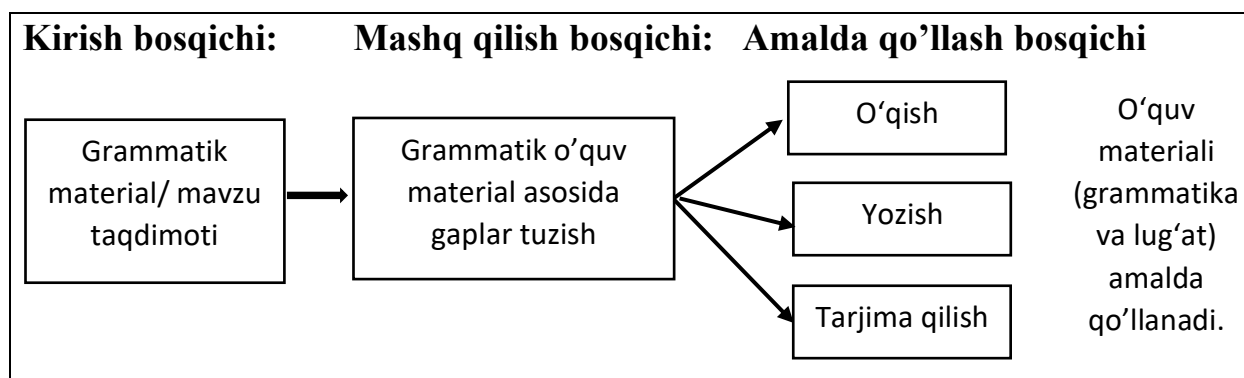
o'sha davr gimnazial ta'limida o'quvchilarning aqliy saviyasini tarbiyalash asosiy maqsadlardan sanalib, bunda matematika va chet tillar bilan mashg'ul bo'lish muhim sanalgan. O'quvchilar o'z aql-idrokklarini til tizimi va mantiq'i orqali mashq qilishlari zarur bo'lgan. Bu borada adabiy til namunalari ("Mumtoz adabiyot") maqsadga eltuvchi vosita sanalgan;

gimnaziyada ta'lim olayotgan o'quvchilarning til o'rganishlari ular uchun "imtiyoz" sifatida qaralgan va natijada ular kichik guruh sanalagan "ziyoli" qatlamga kira olgan;

gimnaziyalar taklif qilinayotgan yangi (asosan fransuz va ingliz) tillar "qadimgi" (lotin va grek) tillarga "raqobatchi" bo'lishi talab etilgan va shu sababdan qadimgi tillarni o'rganishda urf bo'lgan GTMdan foydalanishdan o'zga chora bo'lmagan[3].

GTMning "klassik" konsepsiyasiga ko'ra, o'quvchilar guruhi bir til vakillari bo'lishi va ularning yoshi, bilim darajasi bir xil hamda ular juda "bilimli" bo'lishi kerak edi. Bu holni gimnaziya ta'limida ham kuzatish mumkin bo'lgan.

GTMda darsning borishi an'anaviy ketma-ketlikda bo'lgan. Dars grammatik mavzuni tushunitirish bilan boshlanishi, so'ngra shu grammatik qoidaga asosan gaplar tuzilgach, matn o'qilishi yoki tarjimalar qilinishi va matnlar yozilishi urf bo'lgan (2-rasm). Dars jarayonida asosan grammatika oid mashqlar, ona tilidan nemis tiliga yoki aksincha matnlari tarjima qilish, erkin insho yozish, matn mazmunini hikoya qilib berish, hikoya davomini yozish, diktant yozish ta'lim mazmuniga aylangan.

2-rasm. GTMda odatiy dars bosqichlari

GTM borasida tanqidiy qarashlar ko'plab olimlar tomonidan bayon etilgan. Jumladan, "bevosita metod" tarafdori V.Vietor GTMni zamonaviy, muomaladagi tilni (fransuz va ingliz) o'lik til vositalari va qoidalari yordamida o'qitilayotganligini, bu kabi qoidalar muomaladagi tilni o'qitishga umuman to'g'ri kelmasligini ochiq tanqid qiladi. Shuningdek, grammatika qotib qolgan qoidalarga bo'ysunmasligi, balki u ham jamiyatda bo'lgani kabi, ya'ni nima kecha dolzarb bo'lsa, bugun unutiladi, nima bugun to'g'ri bo'lsa, ertaga noto'g'ri bo'lishi ham mumkin degan qoidaga amal qiladi, deb ta'kidlagan[4].

XIX asrning so'nggi choragiga kelib GTMdan asta-sekin voz kechilgach, xorijiy til ta'limiga "bevosita metod"[5] kirib kelgan. GTMdan farqli o'laroq, chet tilni o'qitish va o'rganishda ona til ishtiroki rad etilganligi sababli mazkur metod "bevosita metod" deb nomlanib, u sohaviy adabiyotlarda "anti-grammatika metodi", "isloh metodi", "rasional metod", "tabiiy metod", "konkret metod", "intuitiv metod" va "analitik metod" kabi nomlar bilan atalishining guvohi bo'lamiz[6].

V.Vietorning "Til ta'limini qayta kerak yoki "qachongacha???" deb nomlangan kitobchasi chop etishi bilan mazkur metodning kelib chiqishi bog'lanadi. Olimning fikriga ko'ra, yangi tillarni o'qitish jarayonida yozma nutq va grammatikadan qochish lozim va GTMning qotib qolgan, o'zgaras qoidalari doimiy rivojlanishda bo'lgan tillarni o'rgatish uchun yaramaydi[7]. Ushbu metodda asosiy e'tibor og'zaki nutqni o'qitishga qaratilishi sababli talaffuzni o'rgatish muhim sanaladi hamda fonetik bilim va fonetik yozuv (transkripsiya) dars jarayonida o'rganiladi. XIX asrning 90 yillarida bevosita metod o'quv rejalarga ham kiritilib, "yangi tillarni o'qitishdan maqsad barcha yuqori sinflarda o'zgartirildi, jumladan, bunda asosiy e'tibor chet tilni og'zaki va yozma ravishda amalda qo'llashga qaratildi, grammatika esa faqat maqsadga erishish vositasi hisoblanadi"[8]. Bu o'z navbatida

GTM va bevosita metodlarning ko'plab farqli jihatlari mavjudligini ifodalaydi (3-rasm).

1. Kognitiv (GTM) tushunish, fahmiga yetish;	Yozma nutqni o'rganish, til haqida bilim berish;	Ona tili materialni tushuntirish tili, chet tilni o'rgatish vositasi (GTM);
Tanqidiy (BM-bevosita metod)	Og'zaki nutqni o'rgatish, nutq qo'nikmalarini o'zlashtirish	Dars jarayonida Ona tilidan foydalanishdan voz kechiladi (BV)
2. Deduktiv (GTM), ya'ni qoidadan misolga;	Ongli harakat, fahmiga yetish;	Har qanday jarayon ona tili orqali (GTM);
Induktiv (BM), ya'ni misoldan qoidaga	“Ko'p o'ylamasdan” amalda qo'llash	Ona tili xalaqit beruvchi unsur deb qaraladi (BM)
3. Ikki tilli (GTM);	Chet til ona tilida tushuntiriladigan formal sistema, shu sistema haqida ma'lumot berish;	Ona tili taqdimot vositasi;
Bir tilli (BM)	Chet til muomila vositasi, uni ona tilisiz muomila vositasi sifatida o'rganish	Ona tili rad etiladi

3-rasm. Grammatika-tarjima metod (GTM) va bevosita metod (BM)ning o'zaro farqli jihatlari (Sh.Gnusman)

Tadqiqotimiz tahlillari shuni ko'rsatadiki, bevosita metod asosida audiolingval metod (ALM) va o'z navbatida, uning asosida audiovizual metod (AVM) kelib chiqqan. ALM atamasi so'zma-so'z tarjima qilinsa, “tinglab-gapirish metodi”, ya'ni tilni tinglab-gapirish yo'li bilan o'rganish ma'nosini anglatadi. Diaxronik aspektida tadqiq etilsa, “ALM 1-jahon urushidan so'ng yuqori sinflarda zamonaviy tillarni o'qitish maqsadida o'quv rejaga kiritilib, amaliyotda Berlits metodi deb nomlanuvchi metoddan foydalanilgan”[9]. Zamonaviy tillar xalqaro aloqa vositasiga aylana boshladi va o'quvchi dars jarayonida chet tilni doimo qo'llashi tufayli hamda o'quvchiga taqlid qilish yo'li bilan o'zida tilni his qilish qobiliyatini tarbiyalab borgan, shuningdek, chet til qonuniyatlarini asta-sekin induktiv yo'l bilan “kashf qilgan”. Shu tarzda AQShda ALM vujudga kelishida ijtimoiy sabablarning o'rni katta bo'lgan: 2-jahon urushi tugagandan so'ng chet tillarni, ayniqsa, yapon, xitoy kabi tillarni biladigan mutaxassislar yetishmasligi, intensiv kurslar va tinglash asosida tashkil qilingan chet til kurslari orqali harbiy tarjimonlarni tayyorlash amaliyotining samaradorligi va uzoq vaqt talab etmasligi, xalqaro savdo-sotiqning kengayishi, turizmning jadal rivojlanishi, ilmiy va madaniy aloqalarning kuchayishi va shu kabilar Amerikada yangi metod - ALMning vujudga kelishiga sabab bo'ldi.

Metodika tarixi yoritilgan adabiyotlarga ko'ra audiolingval metodning rivojlanishi navbatdagi metod – audiovizual metod[10] (AVM)ning vujudga kelishiga olib keldi. Tilni imkoni boricha ko'proq optik ko'rgazmalilik bilan bog'lashni maqsad qiladigan AVM Fransiyada shakllangan bo'lib, audiovizual kurs deganda xorijiy til ta'limining boshlang'ich bosqichida qo'llaniladigan Peter Guberina tomonidan asos solingan usullar nazarda tutiladi hamda bu dastlab fransuz tili kursi shaklida Voix et Images de France nomi ostida amaliyotga tatbiq qilingan. P.Guberinaning o'zi ushbu kursni “audio-vizual, global-struktural metod” deb atagan[11].

Mazkur metodning ALMdand farqli tomoni shundaki, o'quvchiga avval nutq vaziyati haqida vizual vositalar orqali ma'lumot taqdim etiladi va so'ngra shu vaziyatga oid ifoda shakllari beriladi. Demak, dars jarayonida yangi mavzu materiali taqdimoti o'zgaradi: avval til hodisasining shakli (tinglash-takrorlash) va undan keyin uning mazmuni tushuntiriladi[12]. Shuningdek, rasmlar va rasmlar qatoridan til materiali taqdimoti jarayonida faqat ma'noni ochish maqsadida emas, balki til materialini mashq qilish va amalda qo'llash jarayonida ham unumli foydalaniladi. “Ilmiy asoslangan va universal xarakterga ega bo'lgan ta'lim metodi nihoyat audiovizual metod bo'lib dunyoga keldi”[13].

O'tgan asrning 50-yillarida GTM va ALMlar elementlari va prinsiplari birlashib, chet til ta'limi tarixiga

Aralash metod (AM) bo‘lib kirib kelgan. Bu davrga kelib nemis tilini chet til sifatida o‘qitish alohida fan bo‘lib shakllana borgan va bunda “Nemis tili chet elliklar uchun”[14] nomli darslikning chop etilishi muhim rol o‘ynadi.

Mazkur darslikning o‘ziga xosligi shunda ediki, unda chet til ta‘limidan ko‘zlangan maqsad (og‘zaki nutqni o‘rgatish), o‘quv guruhlarining xususiyatlari (ma‘lum bilimga ega bo‘lgan katta yoshdagi kishilar, guruhlar tarkibining turli-tumanligi) va o‘quv sharoiti (nemis tili tabiiy sharoiti) hisobga olingan holda darslar rejalashtiriladi va olib boriladi. Bundan tashqari, ushbu metodda mualliflar GTMning ta‘lim uchun qimmatli tamoyillari bo‘lmish grammatika va so‘z boyligini sistemaga solib o‘rganish, shu bilan birga ALMning dars tuzilishi va mashqlarni shakllantirish, taqdim etish borasidagi yutuqlarini ham saqlab qolishgan va darslikka kiritishgan[15].

Darslikda mavzular quyidagi ketma-ketlikda shakllantirilgan va shu asnoda dars mashg‘uloti tashkil etilishi maqsad qilingan (4-rasm):

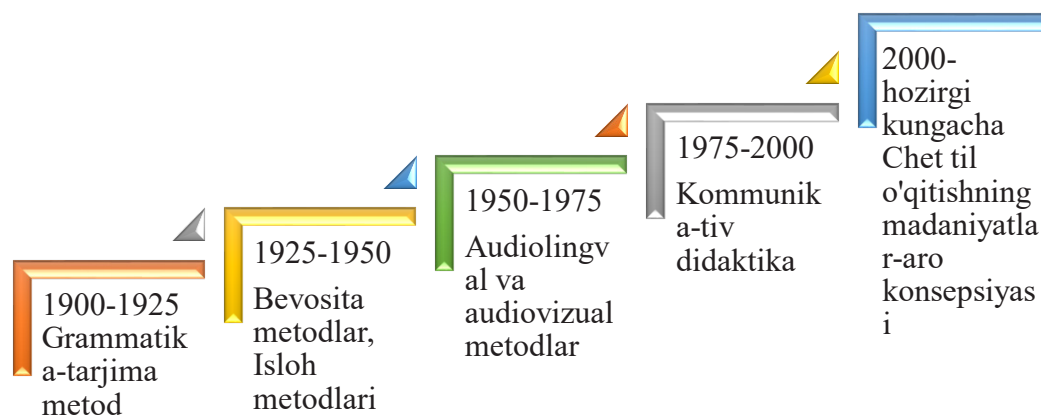
O‘tgan asrning 50-yillarida chet tillarni faqat gimnaziya o‘quvchilari o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishib, bu o‘ziga xos bir imtiyoz sifatida qaralgan. Ular umumiy o‘quvchilarning 5-10 %nigina tashkil etgan. Germaniya Federativ Respublikasida 60-yillardan ingliz tili barcha o‘quvchilar o‘rganishi uchun o‘quv predmeti sifatida kiritilishi bu holatni butunlay o‘zgarishiga sabab bo‘ldi. Maktab o‘quvchilari bilan birga xalq oliy o‘quv yurtlarida katta yoshlilar ham chet tillarni o‘rganishni boshlashi mavjud metodlar, o‘qitish usullarini o‘zgartirish zarurati uyg‘otdi.

Bu davrga kelib xorijiy til ta‘limidan ko‘zlangan maqsad pragmatik tilshunoslik tadqiqotlari natijalariga tayanilib, tilni tilga oid shakl tizimi emas, balki inson faoliyati sohasi (muomala-til orqali biror faoliyatni bajarish) deb talqin qilganligini guvohi bo‘lamiz. Shuningdek, “ALM va AVM uchun muhim nazariy asos bo‘lgan bixevioristik ta‘lim nazariyasi ham tanqidga uchradi hamda chet tillarni o‘rganish bu “xulqni programmashtirish” emas, balki bu ongli (kognitiv) va amaliy (kreativ) jarayon hisoblanadi”[16]. Shu tarzda 70-yillarga kelib chet til ta‘limida “muomala qilishni o‘rgatish” bosh maqsadga aylanishi, o‘z navbatida, yangi “kommunikativ metod”ning paydo bo‘lishiga olib keldi.

Xorijiy tillar ta‘limi tarixiga oid manbalarga ko‘ra, o‘tgan asrning 70-yillari boshida kommunikativ metodning ikkita yangi – pragmatik va pedagogik yo‘nalishlari rivojlandi[17].

Pragmatik yo‘nalishda suhbatdoshiga o‘z fikrini yetkaza olish, tili o‘rganilayotgan mamlakatda qiyinchiliklarsiz “yo‘l”ni topib yura olish, kishilar bilan muloqotga kirisha olish, OAV va matbuot materialini tushuna olish maqsadlarida chet til o‘qitila yoki o‘rganila boshlagan. Boshqacha aytganda, xorijiy tillar “kundalik hayot, kundalik muloqot” uchun o‘rganilgan va bu muayyan me‘yorlar orqali “o‘lchandi”, ya‘ni imtihon qilina boshlandi. Shu tarzda 1972 yilda Gyote-instituti va katta yoshlilarga nemis tilini o‘qitish muassasasi – Xalq oliy o‘quv yurtlari kengashi hamkorligida til bilimlarini baholovchi imtihon va uni ifodalovchi sertifikat ishlab chiqilgan. Natijada, xorijiy tilda nutq faoliyatining tinglab tushunish, gapirish, o‘qib tushunish va yozuv turlarida ko‘nikmalar hosil qilish chet til ta‘limi asosiy maqsadiga aylanishi, o‘z navbatida, mavzu va matnlar tanlash jarayonida, til tizimi (grammatika)ga oid mashqlar tuzish va o‘quv materialini taqsimoti sohasida ham o‘zgarishlarni taqozo etdi.

Xulosa o‘rnida yana shularni qayd etish mumkinki, xorijiy til ta‘limi metodlarining rivojlanishi umumiy hamda o‘quv predmetiga oid maxsus shart-sharoitlar bilan uzviy bog‘liq. Bu ta‘lim maqsadlari, usullari (metod va vositalari) hamda bilim, malaka va ko‘nikmalar nazoratini rejalashtirish va tashkil qilishda hamohanglik bo‘lishini taqozo etadi.

1.6-rasm. Chet tili o'qitish metodikasi tarixiy bosqichlari

Ta'lim maqsadlari va dars berish usullarining o'zaro uzviy bog'liqligi chet til ta'limining turli metodik konsepsiyalari tahlili misolida ko'rsatib o'tildi. Bunday bog'liqlik ta'lim nazorati va metodlari o'rtasida ham mavjudligi o'z-o'zidan tushunarli. Shuning uchun nima o'rgatilsa, o'sha sinab ko'rilishi, qanday o'rganilsa, shunday tekshirilishi zarur. Boshqacha so'z bilan aytganda, har qanday metodga xos o'qitish usullari, tamoyillari va mashq shakllari xuddi shunday nazorat usullari, tamoyillari va mashq shakllarida o'z aksini topishi kerak. Bunday dasturiy bog'liqlik holatlari har bir o'quv guruhi uchun xorijiy til ta'limining maxsus konsepsiyasini loyihalashda e'tibordan chetda qolmaslik lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

G'afur G'ulom. Ko'p tilni bilishning xosiyati// O'qituvchilar gazetasi, 1965-yil 16-sentabr („Toshkent oqshomi“ gazetasining 1989-yil 6-aprel sonida „Ko'p tilni bilish xosiyati“ nomi bilan qayta bosilgan).

Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012. – B. 4.

Eppert F. Lexikon des Fremdsprachenunterrichts. – Bochum: Kamp, 1973. –S.124-130.

Victor W. Der Sprachunterricht muß umkehren! Ein Beitrag zur Überbürdungsfrage. Gebr. Henninger, 1882. –S. 12.

Nemis tilida “Die direkte Methode” deb ataluvchi ushbu metodni prof. J.Jalolov “to'g'ri metod” deb nomlagan. Biz o'z izlanishimizda “bevosita metod” tarzida tarjima qilishni ma'qul topdik.

Morris John F. The Art of Teaching English as a Living Language. – London. 1966.

Victor W. Der Sprachunterricht muß umkehren! Ein Beitrag zur Überbürdungsfrage. Gebr. Henninger, 1882. –S. 12; Hollen W. Didaktik des Englischunterrichts. –Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1979, – R.229.

Bender J. Zum gegenwertigen Stand der Diskussion um Sprachwissenschaft und Sprachunterricht. – Frankfurt/Main: 1979, –R.16.

Bim I. L. Metodika obucheniya inostrannym yazykam kak nauka i teoriya shkolnogo uchebnika. — M.: Russkiy yazyk, 1977. –288 s.

“Audio-vizual” tushunchasi lotincha audire–tinglamoq, videre– ko'rmoq so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, so'zma-so'z tarjima qilinsa, “tinglab-ko'rish metodi” ma'nosini anglatadi.

Strack W. Fremdsprachen - audio-visuell. – Bochum: Kamp. 1973. – S. 9.

Real W. Methodische Konzeptionen von Englischunterricht. – Paderborn: Schöningh. 1984, – S. 33-34.

Lado R. Language Teaching. – New York: Me Graw-Hill. –r. 147.

Schulz D., Griesbach N. Deutsche Sprachlehre für Ausländer. – Munchen: Germany Max Hueber Verlag, 1955.

Qarang: Galskova N. D., Gez N. I. Teoriya obucheniya inostrannym yazykam: lingvodidaktika i metodika : ucheb. posobie. M., 2004.

Firges J. Die CREDIF-Methodik-Versuch einer kritischen Bestandsaufnahme// Die Neueren Sprachen, H.3, 224-237.

Demyanenko M. Ya., Lazarenko K. A., Kislaya S. V. Основы общей методики обучения иностранным языкам. – Kiev: Вища shkola, 1976. - 282 s.